

Dnyanplus Academy

भारताच्या भूगोलानुसार आपत्तीप्रवण क्षेत्रे

राज्यसेवा व UPSC

संपूर्ण One Liner

भूकंपप्रवण क्षेत्र — हिमालयीन प्रदेश, ईशान्य भारत, कच्छ, अंदमान-निकोबार बेटे आणि उत्तर भारतातील काही भाग भूकंपाच्या दृष्टीने अधिक संवेदनशील आहेत.

अतिउच्च भूकंपप्रवण क्षेत्र — हिमालयाचा काही भाग, ईशान्य भारत, कच्छचा प्रदेश आणि अंदमान-निकोबार हे प्रमुख संवेदनशील भाग आहेत.

हिमालय — भारतीय आणि युरेशियन प्लेटच्या परस्पर अभिसरणामुळे भूकंपाचा धोका मोठा असलेला तरुण पर्वतीय प्रदेश आहे.

ईशान्य भारत — भूकंपाच्या दृष्टीने अत्यंत सक्रिय प्रदेश असून आसाम, अरुणाचल प्रदेश, मणिपूर, नागालँड, मिझोराम आणि मेघालयातील अनेक भाग संवेदनशील आहेत.

कच्छ — गुजरातमधील कच्छ प्रदेश भूकंपप्रवण क्षेत्र असून 2001 च्या भुज भूकंपामुळे या प्रदेशाची भूकंपीय संवेदनशीलता विशेष अधोरेखित झाली.

अंदमान-निकोबार — प्लेट सीमेजवळील स्थानामुळे भूकंप आणि सुनामीच्या दृष्टीने संवेदनशील प्रदेश आहे.

सुनामीप्रवण क्षेत्र — अंदमान-निकोबार बेटे आणि भारताचा पूर्व किनारा विशेषतः सुनामीच्या दृष्टीने संवेदनशील आहेत.

चक्रीवादळप्रवण क्षेत्र — बंगालचा उपसागर आणि त्यालगतचा पूर्व किनारा भारतातील सर्वाधिक चक्रीवादळप्रवण प्रदेशांपैकी एक आहे.

पूर्व किनारा — ओडिशा, आंध्र प्रदेश, पश्चिम बंगाल आणि तामिळनाडूचा किनारी भाग चक्रीवादळांच्या प्रभावाला तुलनेने अधिक सामोरा जातो.

पश्चिम किनारा — अरबी समुद्रातील चक्रीवादळांमुळे गुजरात, महाराष्ट्र, गोवा, कर्नाटक आणि केरळच्या किनारी भागांना धोका निर्माण होऊ शकतो.

पूरप्रवण क्षेत्र — गंगा, ब्रह्मपुत्रा आणि त्यांच्या उपनद्यांच्या खोऱ्यातील मैदानी प्रदेश पूराच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचे आहेत.

ब्रह्मपुत्रा खोरे — आसाम हा वारंवार पूर आणि नदीक्षरणाला सामोरा जाणारा प्रदेश आहे.

गंगा मैदान — बिहार, उत्तर प्रदेश आणि पश्चिम बंगालचा मोठा भाग पूराच्या दृष्टीने संवेदनशील आहे.

बिहार — गंगा व तिच्या उपनद्यांमुळे उत्तर बिहारचा मोठा भाग पूरप्रवण आहे.

पश्चिम बंगाल — गंगा-ब्रह्मपुत्रा डेल्टा, सुंदरबन आणि किनारी भाग पूर, चक्रीवादळ व वादळी लाटांच्या दृष्टीने संवेदनशील आहेत.

भूस्खलनप्रवण क्षेत्र — हिमालय, ईशान्य भारत, पश्चिम घाट आणि निलगिरी पर्वत हे प्रमुख भूस्खलनप्रवण प्रदेश आहेत.

हिमालयातील भूस्खलन — तीव्र उतार, भूकंप, अतिवृष्टी आणि मानवी हस्तक्षेपामुळे उत्तराखंड, हिमाचल प्रदेश, जम्मू-काश्मीर आणि ईशान्य भारतातील पर्वतीय भाग संवेदनशील आहेत.

पश्चिम घाट — अतिवृष्टी, तीव्र उतार आणि भूगर्भीय परिस्थितीमुळे महाराष्ट्र, गोवा, कर्नाटक, केरळ आणि तामिळनाडूतील पश्चिम घाटाचा भाग भूस्खलनास संवेदनशील आहे.

केरळ — पश्चिम घाट आणि अतिवृष्टीमुळे भूस्खलन व पूराचा धोका असलेला प्रदेश आहे.

दुष्काळप्रवण क्षेत्र — राजस्थान, गुजरातचा काही भाग, महाराष्ट्राचा मराठवाडा व विदर्भातील काही भाग, कर्नाटक, तेलंगणा, आंध्र प्रदेश आणि तामिळनाडूतील काही भाग दुष्काळाच्या दृष्टीने संवेदनशील आहेत.

राजस्थान — कमी व अनियमित पर्जन्यमानामुळे भारतामधील प्रमुख दुष्काळप्रवण प्रदेश आहे.

मराठवाडा — अनियमित पर्जन्यमान आणि पर्जन्याची उच्च अवकाशीय-कालिक अस्थिरता यामुळे दुष्काळाच्या दृष्टीने संवेदनशील प्रदेश आहे.

विदर्भ — पर्जन्यमानातील अनिश्चितता आणि कृषीवरील मान्सूनचे अवलंबित्व यामुळे काही भाग दुष्काळप्रवण आहेत.

वाळवंटीकरणप्रवण क्षेत्र — राजस्थान, गुजरात, हरियाणा, पंजाब, दिल्ली आणि पश्चिम उत्तर प्रदेशातील काही भाग वाळवंटीकरणाच्या प्रक्रियेला संवेदनशील आहेत.

उष्णतेच्या लाटेचे क्षेत्र — उत्तर-पश्चिम, मध्य आणि पूर्व भारतातील मैदानी प्रदेश उन्हाळ्यात उष्णतेच्या लाटांना अधिक सामोरे जातात.

गारपीट व वीजप्रपात — पूर्व भारत, गंगेचे मैदान, मध्य भारत आणि ईशान्य भारतातील काही भाग वीजप्रपात व संबंधित हवामानाच्या घटनांना संवेदनशील असतात.

किनारी पूर — बंगालच्या उपसागराचा किनारा, गंगा-ब्रह्मपुत्रा डेल्टा आणि काही पश्चिम किनारी शहरे समुद्राची पातळी, वादळी लाटा आणि अतिवृष्टीमुळे संवेदनशील आहेत.

समुद्राची पातळी वाढ — सुंदरबन, मुंबईसह काही किनारी महानगरे आणि सखल किनारी प्रदेश दीर्घकालीन समुद्रपातळी वाढीच्या दृष्टीने संवेदनशील आहेत.

हिमस्खलनप्रवण क्षेत्र — हिमालयातील उच्च पर्वतीय भाग, विशेषतः जम्मू-काश्मीर, लडाख, हिमाचल प्रदेश, उत्तराखंड आणि सिक्कीममधील उंच प्रदेश हिमस्खलनाला संवेदनशील आहेत.

हिमनदीजन्य पूर — हिमालयातील हिमनदी तलाव फुटणे आणि हिमनदी वितळण्याशी संबंधित घटना पर्वतीय नदीखोऱ्यांसाठी धोका निर्माण करू शकतात.

सुनामीचा प्रमुख स्रोत — हिंद महासागरातील समुद्रतळावरील मोठे भूकंप, विशेषतः इंडोनेशियाच्या जवळील प्लेट सीमाभाग, भारतासाठी महत्वाचे सुनामी स्रोत आहेत.

अंदमान-निकोबारचा विशेष धोका — भूकंप, सुनामी, चक्रीवादळ आणि समुद्राशी संबंधित आपत्तींच्या दृष्टीने हा प्रदेश बहुआपत्तीप्रवण आहे.

बहुआपत्तीप्रवण प्रदेश — हिमालय, ईशान्य भारत, अंदमान-निकोबार आणि भारताचा पूर्व किनारा येथे एकापेक्षा अधिक प्रकारच्या नैसर्गिक आपत्तींचा धोका आढळतो.

महाराष्ट्रातील आपत्तीप्रवण प्रदेश — कोकणात पूर व भूस्खलन, मराठवाड्यात दुष्काळ, विदर्भात पूर व दुष्काळाची संवेदनशीलता आणि पश्चिम महाराष्ट्रातील काही भागांत भूकंप व भूस्खलनाचा स्थानिक धोका आढळतो.

महाराष्ट्रातील भूकंपप्रवण भाग — कोयना परिसर भूकंपीय हालचालींच्या दृष्टीने विशेष महत्त्वाचा आहे.

महाराष्ट्रातील पूरप्रवण भाग — कोकण, कृष्णा-भीमा नदीखोरे आणि काही शहरी व नदीकाठचे प्रदेश अतिवृष्टीच्या काळात पूरास संवेदनशील होऊ शकतात.

महाराष्ट्रातील भूस्खलन — सह्याद्री पर्वतरांग आणि कोकणातील तीव्र उताराचे भाग मुसळधार पावसात भूस्खलनाला संवेदनशील असतात.

परीक्षेसाठी महत्त्वाचा नकाशा संबंध — हिमालय → भूकंप व भूस्खलन; ईशान्य भारत → भूकंप व पूर; गंगा-ब्रह्मपुत्रा मैदान → पूर; पूर्व किनारा → चक्रीवादळ व सुनामी; राजस्थान → दुष्काळ व वाळवंटीकरण; पश्चिम घाट → भूस्खलन व अतिवृष्टी; दख्खनचा काही भाग → दुष्काळ; अंदमान-निकोबार → भूकंप व सुनामी.